

Maria Biolik

Nazwisko "Wałkuski" i inne polskie nazwiska z "Wałk-"

Prace Językoznawcze 11, 21-30

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Biolik
Olsztyn

Nazwisko *Wałkuski* i inne nazwiska polskie z *Wałk-*

Surname *Wałkuski* and other polish surnames with *Wałk-*

The article presents various propositions explaining the grammatical structure and etymology of the surname *Wałkuski*.

Słowa kluczowe: onomastyka, antroponimia, nazwisko, etymologia, budowa słowotwórcza
Key words: onomastics, antroponymy, surname, etymology, word building

Kazimierz Rymut w przedmowie do słownika historyczno-etymologicznego poświęconego nazwiskom Polaków napisał, że najlepszym sposobem analizowania nazwisk jest szczegółowe opracowanie każdej jednostkowej nazwy, bowiem „wtedy można zająć się nie tylko jego historią, pochodzeniem, ale też zmianami językowymi w nim zachodzącymi” (NP I, s. VII)¹. Opracowania etymologiczno-motywacyjne „pojedynczych nazwisk są trudne do przeprowadzenia, ale potrzebne szczególnie w przypadku nazwisk takich, których budowa językowa w ciągu wieków uległa zatarciu” (NP I, s. VII) lub trudno jest ustalić ich pochodzenie – motywację i etymologię.

W zasobie polskich antroponimów jest wiele nazw własnych trudnych do wyjaśnienia, różnie interpretowanych przez badaczy. Do tej grupy należą nazwiska *Wałkuski*, *Wałkusa*, *Wałkucki*, *Wałkowski*, *Wałkuśka* (SNWP X, s. 79), które nie były dotychczas przedmiotem szczegółowej analizy w opracowaniach onomastycznych. Wynikało to zapewne z faktu, że są to nazwiska rzadkie, o tzw. niskiej częstotliwości występowania. Najwyższą frekwencję ma nazwisko *Wałkuski* poświadczone 396 razy. Nazwiska *Wałkusa* i *Wałkuśka* to zapewne formy błędne językowo nazwiska żeńskiego *Wałkuska* powstałe podczas wprowadzania danych do komputera. Nazwisko *Wałkuśka* mogło powstać w wyniku zamiany

¹ K. Rymut: *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*. T. I: A–K. Kraków 1999.

literę *s* na *ś*, a *Wałkusa* przez pominięcie literę *k*. Są to nazwiska poświadczone tylko raz, co potwierdza tezę Rymuta, że formy błędne „lokują się głównie w grupie nazwisk o niskiej frekwencji”. Prawdopodobnie do grupy nazwisk zapisanych błędnie należy też nazwisko *Wałguska* o zerowej liczbie nosicieli (SNWP X, s. 79), w którym bezdźwięczne *k* zapisano jako dźwięczne *g*.

Nazwiska *Wałkucki* i *Wałkowski* to także nazwiska rzadkie. Można przypuszczać, że oba te nazwiska, podobnie jak nazwiska żeńskie *Wałkusa*, *Wałkuśka*, *Wałguska*, mogły powstać na skutek błędnego zapisu w dokumentach PESEL nazwiska *Wałkusi*. Często zdarzało się, zwłaszcza na Mazowszu, że nazwiska niejasne etymologicznie zapisywano błędnie już w dokumentach urzędów stanu cywilnego, a członkowie jednej rodziny mogli mieć w metrykach zapisane różne formy fonetycznie tego samego nazwiska².

Nazwisko *Wałkucki* ma 18 poświadczeń. Osoby noszące to nazwisko zamieszkują dawne województwo warszawskie – 4, bydgoskie – 3, gdańskie – 2, katowickie – 1, olsztyńskie – 7, siedleckie – 1. Nazwisko *Wałkowski* ma tylko cztery poświadczenia na Ziemiach Odzyskanych, jedna osoba nosząca to nazwisko mieszka w dawnym województwie legnickim i trzy w dawnym województwie wrocławskim. Oba nazwiska wydają się być związane etymologicznie z nazwiskiem *Wałkusi*, ale bez dodatkowych badań i poświadczeń archiwalnych nie możemy stwierdzić, czy tak jest na pewno.

Jeżeli chodzi o nazwisko *Wałkucki*, to mogło ono powstać na skutek błędnego zapisu literę *c* za *s* lub błędnego odczytania z metryki nazwiska *Wałkusi* jako *Wałkucki* i upowszechnienia tej formy, co było możliwe w przypadku nazwisk używanych rzadko. Jeżeli przyjmiemy, że nazwisko *Wałkucki* jest niezwiązane etymologicznie z nazwiskiem *Wałkusi*, to wtedy wymaga oddzielnej analizy etymologicznej.

Nazwisko w formie *Wałkowski* może być formą hiperpoprawną częściej używanego nazwiska *Wałkusi*: z literą *ó* za *u* i wtórnie dodaną spółgłoską *w*, być może, w obawie przed uproszczeniem grupy spółgłoskowej *-wsk-* > *-sk-*, por. *krakowski*, pot. *krakoski*. Uproszczenie tego typu zachodzi w języku potocznym w przymiotnikach utworzonych od nazw miejscowych: *varšask'i*, *wrocłask'i* i nazwiskach przymiotnikowych na *-ski* utworzonych od nazw miejscowości na *-ów*, *-owo*, *-ew*, *-ewo*. Po ubezdźwięcznieniu dźwięcznej spółgłoski *w*, następuje uproszczenie grupy spółgłoskowej poprzez opuszczenie pierwszej z trzech spółgłosek bezdźwięcznych *-fsk-*, np: *krakofsk'i* > *krakosk'i*, *grabofsk'i* > *grabosk'i*. W XVI- i XVII-wiecznych dokumentach historycznych w nazwiskach odmiejscowych na *-ski* uproszczenia jeszcze nie występowały. Widocznie żywy był związek z nazwą miejscowości, np: *Krakowski* : *Kraków*, *Grabowski* :

² Por. M. Biolik: *Nazwiska polskie z Ciem- // Ciem'-*. „Onomastica” 2006, 50, s. 289–296.

Grabów. Należy zaznaczyć, że jeszcze w XVI w. na Mazowszu do identyfikacji ludzi używano deskrypcji odmiejscowych. Deskrypcje odmiejscowe: *Nicolaus de Grabowo* funkcjonowały wymiennie z określeniami syntetycznymi z sufiksem *-ski*: *Nicolaus Grabowski*³.

Polacy noszący nazwisko *Wałkusi* na początku lat 90. mieszkali w województwach: warszawskim – 21, białostockim – 34, ciechanowskim – 12, elbląskim – 3, gdańskim – 10, jeleniogórskim – 7, kaliskim – 1, lubelskim – 8, łomżyńskim – 172, łódzkim – 10, olsztyńskim – 30, ostrołęckim – 10, piotrkowskim – 1, płońskim – 3, siedleckim – 3, słupskim – 2, suwalskim – 13, tarnobrzeskim – 4, wałbrzyskim – 1, wrocławskim – 17, zielonogórskim – 4 (SNWP X, s. 79). Najwięcej Polaków posługujących się tym nazwiskiem mieszkało na Mazowszu i Białostocczyźnie (249). Gniazdem rodu *Wałkuskich* może być ziemia łomżyńska, gdzie nazwisko to poświadczono aż 172 razy.

Prawdopodobnie z powiatu łomżyńskiego *Wałkusi* emigrowali do sąsiednich powiatów: ostrołęckiego – 10, ciechanowskiego – 12, suwalskiego – 13 oraz do białostockiego – 34 i warszawskiego – 21. Po 1945 r. *Wałkusi* osiedlili się także na Ziemiach Zachodnich – 29 i Północnych – 45. Informacje zamieszczone na stronach internetowych pokazują, że obecnie *Wałkusi* mieszkają w 40 różnych miastach i powiatach. Najwięcej, bo aż 51 osób zameldowanych jest w Łomży. Dalsze powiaty/miasta ze szczególnie dużą liczbą osób o tym nazwisku to Białystok – 12, Warszawa – 10, Olsztyn – 10, Jelenia Góra – 6, Tychy – 5, Lidzbark Warmiński – 5, Zgierz – 5 i Wrocław – 4.

Badania prowadzone przez Wandę Szulowską dowodzą, że nazwisko *Wałkusi* nie było notowane na Mazowszu do końca XVII w.⁴ Nie poświadczają tego nazwiska również autorki słownika historycznych nazw osobowych Białostocczyzny między XV a XVII w.⁵

Nazwisko *Wałkusi* pojawia się w księgach metrykalnych parafii łomżyńskiej pod koniec XVIII w. we wsi Bożenica⁶ w już ustabilizowanej formie gramatycznej. Występuje w najstarszych księgach parafialnych przechowywanych w łomżyńskim Archiwum Diecezjalnym. Księgi metrykalne z tego terenu obejmują wpisy z końca XVIII w., wcześniejsze nie zachowały się. Rodzina *Wałkuskich* mieszkała we wsi *Bożennica* w 1781 r. (dziś nazwa wsi zapisywana jest jako *Bożenica*). Wieś leży około 7,5 km na zachód od Łomży. Nazwa miejscowości określała początkowo młyn leżący nad rzeką, notowany w źródłach od początku XV w. jako: (1417–1456) *Bozenicze*, (1455) *Bozenycza*, (1827) *Bożennica* (NMP I, s. 322). Według informacji podanych w słowniku geograficznym

³ W. Szumowska: *Dawna antropimia Mazowsza (XV–XVII w.)*. Olsztyn 2004, s. 93.

⁴ Ibidem. Według informacji W. Szulowskiej nazwisko *Wałkusi* nie występuje w słowniku.

⁵ Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz: *Słownik historycznych nazw osobowych Białostocczyzny (XV–XVII w.)*. T. II: P–Ż. Białystok 1998, s. 190–191.

⁶ Archiwum Diecezjalne w Łomży, nr zbioru 1787/IV.

wieś Bożenica, leżąca w gminie Kupiski, parafia Łomża, liczyła w 1827 r. 13 domów, w których mieszkało 77 mieszkańców. (SG XV/1, s. 224). Księgi metrykalne poświadczają, że w Bożenicy pod koniec XVIII w. mieszkała rodzina Wałkuskich. Była to rodzina drobnoszlachecka, bo w dokumentach łacińskich nazwisko zostało opatrzone określeniem: *honestus* – „czcigodny”. Jak wiadomo, to określenie odnosiło się najczęściej do bogatych mieszczan lub drobnej szlachty, ale ponieważ Bożenica była wsią, trudno przypuszczać, aby osiedlili się tam mieszczenie. Zapisy w księgach metrykalnych nie wskazują, by rodzina Wałkuskich była obca na tym terenie. W latach 1781–1798 we wsi są poświadczeni: Brygida Wałkuska, Wojciech Wałkuski, Marianna Wałkuska, por.: *et Brigitta Wałkuskich, Adalberti et Brigitta Wałkuskich* oraz *Marianna Wałkuskich*. W 1805 r. notowana jest: *A Bregidano Wałkuska*, a w 1807 r. *Honestus Mathiam Wałkuski*. Dziś w Łomży i jej okolicach nadal mieszkają Wałkusczy. Nazwisko jest wymawiane jako: *Waukusky*, pl. *Waukusecy, u Waukusk'ix*, potocznie też *Waukus, Waukusa* z wyraźnym przejściem *ł* w *u* niezgłoskotwórcze.

Nazwisko *Wałkuski* należy do nazwisk niejednoznacznych etymologicznie i jako nazwisko rzadko używane zostało pominięte przez Rymuta. Struktura gramatyczna nazwiska wskazuje na model onimiczny nazwisk odmiejscowych na *-ski*⁷. Pod względem formalnym można je podzielić na temat słowotwórczy i formant jako: *Wałk-uski* lub uwzględniając proces leksykalizacji i towarzyszące jej zmiany fonetyczne jako *Wałkusz-ski // Wałkus-ski* lub *Wałkuś-ski*.

1. Jeżeli przyjmiemy, że nazwisko *Wałkuski* zostało utworzone suf. *-uski*, to jego podstawą motywacyjną może być wyraz pospolity *walek* ‘mały wał’ lub nazwy miejscowości: *Wałki, Walek*, por. *Walek* w powiecie ihumeńskim i żytomierskim, *Wałka* w powiecie święciańskim, *Wałki* w powiecie kijowskim, *Wałki*, miasto powiatowe w guberni charkowskiej oraz *Wałki*, powiecie tarnowski (SG XII, s. 929). Inne nazwy miejscowości z *Wałk-* to: *Wałków* albo *Wałkowo* w powiecie krotoszyńskim, *Wałkowa*, niem. *Wallkawe*, dobra i wieś powiecie mielicki, *Wałkowice*, niem. *Walkowitz, Walkowicze*, powiecie czarnkowski (SG XII, s. 930). Wieś *Wałki* jest notowana w dawnym województwie białostockim i tarnowskim, *Wałków* w kaliskim, a *Wałknowy Dolne* i *Górne* w częstochowskim (UNMP III, s. 513).

W *Słowniku historyczno-etymologicznym* Rymuta z początkowym *Wałk-* notowane są nazwiska: *Wał-k, Wał-k+acz 1385, Wał-k+an+ow, Wał-ki+ewicz, Wał-ko, Wał-k+ow, Wał-k+owiak, Wał-k+owicz, Wał-k-ow+iński, Wał-k-ow+nik*. Antroponimy te są motywowane podstawą *wał-*, por. *wał* „podłużne

⁷ R. Šrámek: *Teoria onomastyczna w onomastyce słowiańskiej*. Tłum. W. Szumowska. „Onomastica” 2006. T. LI, s. 9–26. A. Cieślíkowa: *Metody w onomastycznych badaniach różnych kategorii nazw własnych*. „Onomastica” 2001. T. XLI, s. 5–19.

usypisko z ziemi, nasyp, szaniec” i zestawiane z nazwiskami: Wała, Wał-as, Wał-as+ek, Wał-asi+ewicz, Wał-as+ik, Wał-as+iński, Wał-asi+uk, Wał-cz+ek 1390, Wał-cz+yk, Wał-cz+yński, Wał-ecz+ek, Wał-ej+ko, Wał-ej+nia, Wał-ek 1636 oraz Wał-och 1389, Wał-ocha 1422, Wał-och+nia, Wał-os, Wał-os+ek, Wał-osi-ak, Wał-osi+ewicz, Wał-osz, Wał-osz-cz+yk, Wał-osz+ek, Wał-osz+ki+ewicz, Wał-osz+yk, Wał-osz-yński, Wał-ota, Wał-ow, Wał-owiak, Wał-owicz, Wał-owiec, Wał-owy, Wał-ów, Wał-ucho, Wał-uda, Wał-uga, Wał-uj+ewicz, Wał-uka, Wał-uki+ewicz, Wał-usza, Wał-usz-cz+yk, Wał-usz+ka, Wał-usz+ko, Wał-uta, Wał-uto, Wał-yga (NP II, s. 650).

W SSNO z początkowym *Walk-* poświadczone są trzy nazwy, a mianowicie *Walkacz*: *Walkacz* 1653 (1385); *Wałknowski*: *Wałknowski* 1489 (1487), *Wałknowski* 1489 oraz *Wałkuń*: *Wałkun* 1369 (1345), *Wałkun* 1394 (SSNO t. 6, s. 16). Trzecia nazwa została opatrzona pytajnikiem, wskazującym na wątpliwości dotyczące lekcji. Wszystkie trzy poświadczone w dobie staropolskiej nazwiska z *Walk-* współcześnie nie są notowane. W *Słowniku etymologiczno-motywacyjnym staropolskich nazw osobowych* dla nazw *Walkacz* i *Wałkuń* przyjęto motywację odapelatywną, a nazwę *Wałknowski* odczytano jako *Wałknowski*, por. *Wałknowski* inaczej: *Wałkowski* i odesłano do podstawy miejscowej (SEM t. 7, s. 604). W słowniku odapelatywnych nazw osobowych nazwę osobową *Wałkuń* zestawiono z wyrazem *wałkuń* od *wałkonić się* ‘wałęsać się’, ‘włóczyć się’, dopuszczając możliwość etymologii: *wał+koń* (SEM nr 1, s. 334). Nazwa *Wałkacz* jako forma derywowana *Wal-k-acz* została zestawiona z innymi nazwami z morfemem *Wal-*: *Walczak*, *Walich*, *Walicha*, *Walisz*, *Wałacz*, *Wałcz*, *Wałczek*, *Wał-ęga*, *Waloń*, które mogą być łączone z nazwą osobową *Wali-noga* od *walić*, por. *powalić*, *uwalić*, *zawalić* i psł. **valiti*, nazwą osobową *Walny* od *walny* ‘wielki’, ‘gwałtowny’ (SEM t. 1, s. 334).

Sufiks *-uski*, wydzielony w nazwisku *Wałk-uski*, jest sufiksem złożonym z morfemów słowotwórczych: *-us-* i *-ski*. Sufiks *-ski* jest sufiksem przymiotnikowym, wskazuje w językach słowiańskich na przynależność do posiadacza, miejsca zamieszkania i pobytu lub pochodzenia z określonej miejscowości. Człon *-us-* może być wynikiem asymilacji pierwotnego sufiksu *-uś < -uśb* lub *-uś*. Oba te sufiksy w językach słowiańskich tworzą hypocoristica i deminutiva, por. pol. hipokorystyczne sufiksy złożone: *-uszka*, *-uszek*, *-uszko*, *-usiek*, *-uśko* i inne. Sufiks *-uśb* powstał z nawarstwienia się formantu *-jb* na sufiks *-uch-ь* (SP I, s. 78–79). Współcześnie w języku polskim występuje tylko sufiks *-uś* i tworzy nazwy osób o funkcji ekspresywno-pieszczotliwej: *dziadusi*, *dziadziusi*, *kotusi*, *córusi*, *wnucziusi*, ekspresywa od nazw przedmiotów, np.: *chlebusi*, *pączusi* oraz derywaty odczasownikowe – wyłącznie osobowe nomina agentis: *kapusi*, *pracusi*, *rabusi* (Grzegorzczakowa, Puzynina 1979, s. 292).

2. Podział formalny nazwiska *Wałkusi* pozwala wydzielić suf. *-ski < -ьskь-jb* i temat słowotwórczy *Wałkus-* // *Wałkusz-* // *Wałkuś-*. Temat *Wałkus-* może być

wynikiem mazurzenia (wygłosowe *s* w miejsce *sz*) wcześniejszego *Walkusz*-. Nazwisko *Walkuski* mogło powstać w wyniku asymilacji pod względem miejsca artykulacji przedniojęzykowo-dziąsłowej głoski *sz* do przedniojęzykowo-zębowej *s*: *Walkusz*+*ski*, por. *Boguski* (: Bogusz), *Gołaski* (: Gołasze), *Zbroski* (: Zbrosza) lub asymilacji pod względem miękkości: *Walkuś*+*ski* i uproszczenia *-śś-* > *-s-*: *Łoski* (: Łoś), *Podoski* (: Podosie), *Poleski* (: Polesie)⁸.

Wyrazu *walkusz* / *walkus* nie notują słowniki języka polskiego, nazwy osobowej *Walkusz* // *Walkuś* nie notują słowniki antroponimiczne, słowniki nazw topograficznych nie notują takiej nazwy miejscowej. Wśród nazwisk Polaków występują jedynie nazwiska ze spółgłoską *l*: *Walkus* (57), *Walkusch* (16), *Walkusz* (921) (SNWP X, s. 72). Żadne z nich nie znajduje poświadczenia w dawnym województwie łomżyńskim. Najwięcej osób noszących nazwisko *Walkus* mieszka w województwie katowickim (31), a nazwiska *Walkusch* (11) i *Walkusz* (703) w województwie gdańskim (SNWP X, s. 72).

Bogusław Kreja za pierwotne uważa nazwisko *Walkusz*, przyjmując, że nazwisko *Walkus* zostało zanotowane w postaci mazurzącej (Kreja 1998, s. 255). Edward Breza nazwisko *Walkusz* zalicza do nazwisk odimiennych, zakończonych przyrostkiem *-usz*, jak: *Bogusz* od Bogusław, *Bratusz* od Bratumił, *Jerusz* od Hieronim, *Stanusz* od Stanisław czy *Wojtusz* od imienia Wojciech. Nazwa osobowa *Walkusz* jest „dawnym imieniem skróconym lub zdrobniałym czy nawet spieszczonym od imienia *Walenty*⁹. Św. Walenty uważany jest za patrona zakochanych i narzeczonych, żył w III w., był kapłanem rzymskim i poniósł śmierć męczeńską w czasie prześladowań chrześcijan”. (Breza 2000, s. 419). Nie można wykluczyć, że nosiciele nazwiska *Walkus*, *Walkusch*, *Walkusz* przybyli z Pomorza na Mazowsze w XVII lub XVIII w. i osiedlili się we wsi Bożenica i tu ich nazwisko zostało rozszerzone sufiksem *-ski*, a spółgłoskę *l* przed twardym *k* zaczęto wymawiać jako *ł*.

Nazwa osobowa *Walkuś*, *Walkus* mogła powstać również na Mazowszu, jako derywowana od imienia Walenty. Imię *Walenty* było używane na Mazowszu w pierwszej połowie XVI w. i należało do imion często nadawanych w rodzinach szlachty folwarcznej i zagrodowej. Wśród szlachty folwarcznej jest na 15. miejscu, a wśród szlachty zagrodowej zajmuje 18. miejsce¹⁰. Imię *Walenty* (też *Walentyn*), z łac. *Valentinus* było używane w postaci: *Wal*, *Wal-ic*, *Wal-ak*, *Walcz+ek*, *Wal-ek*, *Wal-ko*, *Wal-isz*, *Wal-k+osz*, *Wa-ń+ko* (Malec 1994, s. 338). Nazwisko *Walkuski*, jako derywowane sufiksem *-ski* od podstawy antroponimicznej *Walkus* (z mazurzeniem) lub *Walkuś* z dodatkową wymianą spółgłoski *l* na *ł*

⁸ M. Biolik: *Zmiany morfemiczne w nazwiskach polskich na -ski*. „Prace Językoznawcze” UWM Olsztyn 2001, III, s. 5–19, tu s. 13.

⁹ E. Breza: *Nazwiska Pomorzan. Pochodzenie i zmiany*. Gdańsk 2000, s. 419–420.

¹⁰ W. Szumowska: *Dawna antroponimia...*, s. 60–61.

mogło powstać na Mazowszu na wzór nazwisk odmiejscowych. Nazwę osobową *Walkus* utworzono suf. *-us(-usz)*, a *Walkuś* sufiksem *-uś* od imienia *Walek* (: Wal[enty]).

Przedstawiona powyżej analiza etymologiczna nazwiska *Wałkusi*, aczkolwiek możliwa, może budzić wątpliwości, ponieważ jest niezgodna z koncepcją onimicznego modelu nazewniczego¹¹. Sufiks *-ski* tworzy modelowo nazwiska odmiejscowe. Nazwiska na *-ski* to dawne deskrypcje odmiejscowe przekształcone w formy syntetyczne o charakterystyce przymiotnikowej (Kaleta 1991, s. 79). Sufiks *-ski* wskazuje na pochodzenie z danej miejscowości¹². Nazwy miejscowe typu *Wałki*, analizowane wcześniej, nie wyjaśniają obecnej w nazwisku czastki *-us-*.

Inną możliwością interpretacji podstawy motywacyjnej nazwiska *Wałkusi* mogą być nazwy miejscowości *Wołkusz*. Miejscowości o tej nazwie leżą w powiecie augustowskim i sokólskim w województwie podlaskim. Zapisy nazw terenowych, wodnych i miejscowych z terenu obecnego powiatu augustowskiego są notowane od XVII w. W 1679 r. zapisano nazwę ostępu leśnego jako: *Ostęp Wołkuszny* (Falk V: 16¹³). Ostęp *Wołkuszny* był położony w kwaterze *Wołkusi* 1679 (Falk V: 16) na terenie dawnej Puszczy Persztańskiej: *Quatera Wołkuska. Wtey quaterze Ostępów 37*. W XVIII w. notowana była też karczma *Wołkuska*: 1745 *do Harendy Karczemnej Wołkuskiej z calej Wlosci posyłac* (Falk VII: 18) oraz miejscowość o nazwie *Wołkusz*: *Pomoc iednak do Młynka na Rzece Perstunce w Wołkuszu pod Karczmami całą Włością czynić* (1747 Falk VII: 19). Wieś *Wołkusz*, położona w powiecie augustowskim, wchodziła w skład dóbr rządowych Łabno. W 1927 r. miejscowość liczyła 19 domów i 105 mieszkańców (SG XIII, s. 880). W pobliżu wsi *Wołkusz* leżał folwark *Wołkuszek* nad rzeką *Wołkuszanką* oraz osada *Wołkuszne*. W 1827 r. w *Wołkuszku* były dwa domy, w których mieszkało 13 osób (SG XIII, s. 880). Osada *Wołkuszne* leżała w parafii Lipsk na pn.-zach. od wsi Krasne. W 1927 r. była osadą rządową, liczyła trzy domy i 19 mieszkańców. W pobliżu osady *Wołkuszne* leżała druga osada *Podwołkuszne* (SG XIII, s. 880). Rzeczka *Wołkusz* albo *Wołkuszanka* jest prawym dopływem Czarnej Hańczy, rzeki wpływającej do Niemna. Nazwę rzeki zapisywano jako: 1679 *do Rzeki Wołkusza wpadającej* (Falk VI: 15), 1745 *Rzeka Wołkusza* (Falk VII: 25), 1893 *Wołkusz* al. *Wołkuszanka*, rzeczka prawy dopływ Czarnej Hańczy, bierze początek w lasach błotnistych koło wsi Czarne (SG XIII, s. 879).

Z nazwiskiem *Wałkusi* można łączyć też nazwy miejscowe położone w powiecie sokólskim: wieś *Wołkusz* albo *Wołkusza* w gminie Kruglany oraz folwark

¹¹ R. Šrámek: *Teoria onomastyczna w onomastyce słowiańskiej...*; A. Cieślíkowa: *Metody w onomastycznych badaniach...*, s. 5–19.

¹² Por. S. Rospond: *O nazwiskach na -ski*. „Poradnik Językowy” 1966 (236), s. 1–12.

¹³ Cyfry rzymskie wskazują na numer kolejny dokumentu, cyfry arabskie na numer strony w dokumencie.

Wołkusz „należący do dóbr Wielka Łosośna Stanisława Ostromeckiego, ma [...] zamek, w którym w 1639 przebywał Władysław IV” (SG XIII, s. 880). Do dóbr Wielka Łosośna należało także uroczysko *Wotkusz* (SG XIII, s. 880).

Polacy z terenów graniczących z Białorusią skłonni są wymawiać zamiast nieakcentowanej samogłoski *o* dźwięk zredukowany, podobny do *a* krótkiego. To „akanie”, typowe dla gwar białoruskich¹⁴, mogło doprowadzić do zmiany pierwotnego nazwiska *Wotkuski* wymawianego z akcentem na *u* jako **Wotkúski* i zapisaniu w dokumentach metrykalnych nazwiska w formie *Wotkuski*, tym bardziej że wsie *Wotkusz*, leżące w powiecie augustowskim i sokólskim, były odległe od kościoła parafialnego w Łomży, w którym sporządzono zapisy metrykalne. Obecnie w Polsce tylko jedna osoba nosi nazwisko *Wotkuska* w formie żeńskiej (Katowickie) (SNWP X, s. 213), które może być związane z nazwą wsi *Wotkusz*.

Nazwa miejscowa *Wołkusz* może być motywowana nazwą osobową *Wołkusz*, poświadczoną w SSNO jako: wsł. *Wółk*, *Wółczek*, *Wółczkowa*, *Wółkowic(z)*, *Wółczenko*, *Wółczko*, *Wółkan*, *Wółkosz*, i inne (SEM I, s. 342). Jej podstawą jest wyraz psł. **v'lkъ*, który w językach wschodniosłowiańskich był kontynuowany jako ros. *волк*, a w językach zachodniosłowiańskich i dialektach pomorskich jako *wilk*. Nazwisko *Wółk* nosi obecnie w Polsce 1036 osób (SNWP X, s. 312), znacznie bardziej powszechne jest nazwisko *Wilk*, mające aż 30 095 nosicieli. Wśród nazwisk Polaków występują również, choć rzadziej, nazwiska *Wilkus* (300 osób) i *Wilkusz* (43 osoby) oraz *Wilkuszewski* (21 osób), ale nie jest notowane nazwisko **Wilkuski* (SNWP X, s. 234).

Wnioski

1. Nazwisko *Wotkuski* nie jest jednoznaczne etymologicznie. Jego struktura formalna pozwala teoretycznie na podział: *Wotk-uski* i związek członu *Wotk-* z nazwą miejscową *Wotki* lub ap. *wotek* od *wot*. Ta interpretacja budzi jednak zastrzeżenia. Ich uzasadnieniem jest złożony charakter sufiksu *-uski*, który łączy sufiks *-us* / *-uś* / *-usz* tworzący w języku polskim formy hipokorystyczne i deminutywne oraz sufiks *-ski*, tworzący modelowo nazwiska odmiejscowe.

2. Nie można wykluczyć, że nazwisko *Wotkuski* zostało utworzone na Mazowszu od nazwy osobowej *Wotkusz* jako derywowanej sufiksem *-usz* od *Wotek* (Walenty) i wtórnie rozszerzone sufiksem *-ski*: *Wotkuski* > *Wotkuski* z wymianą *l* na *ł*. Nazwiska na *-ski* uważane były w społeczeństwie polskim za lepsze, cha-

¹⁴ W. Kuraszkiewicz: *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarych*. Warszawa 1969, s. 22–23.

rakterystyczne dla stanu szlacheckiego, stąd sufiks *-ski* dodawano do nazwisk odmiennych i apelatywnych¹⁵.

3. Funkcje sufiksu *-ski* pozwalają łączyć etymologię nazwiska *Wałkusi* z pomorskimi nazwami miejscowymi *Walkusz / Walkus / Walkusch* lub nazwami miejscowymi *Wołkusz*, leżącymi na Podlasiu, w powiatach augustowskim i sokólskim. Pomorskie nazwy miejscowe są etymologicznie powiązane z nazwą osobową *Walkusz*, jako hipokorystyczną od imienia *Walek – Walenty*. Podlaskie nazwy miejscowości *Wołkusz* można etymologicznie łączyć z nazwą osobową *Wołkusz* jako derywowaną od imienia *Wołk*, a to od psł. *vľ'kb, pol. *wilk*, wsł. *wolk*. Powiązanie nazwiska *Wałkusi* z nazwami miejscowymi *Walkusz* lub *Wołkusz* zakłada, że rodzina Wałkuskich przybyła na Mazowsze z Pomorza lub Podlasia. Za najbardziej prawdopodobną należy uznać hipotezę, która łączy nazwisko *Wałkusi* z nazwami miejscowymi *Wołkusz*, leżącymi na Podlasiu. Prodek rodziny Wałkuskich, który przybył na ziemię łomżyńską używał gwary białoruskiej z typowym dla niej „akaniem”, które zostało utrwalone w nazwisku. Nazwisko w formie *Wałkusi* zostało zapisane w XVIII w. w księgach metrykalnych parafii łomżyńskiej.

Wykaz skrótów

- Falk V, VI, VII – K. O. Falk: *Wody wigierskie i huciańskie. Studium toponomastyczne*. II: *Źródła rękopiśmienne*. Wykonano w zakładach drukarskich Hakana Ohlesona w Lundzie, 1941 r.
- Grzegorzycykowa, Puzynina 1979 – R. Grzegorzycykowa, J. Puzynina: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*. Warszawa 1979.
- Kaleta 1991 – Z. Kaleta: *Ewolucja nazwisk słowiańskich*. Kraków 1991.
- Kreja 1998 – B. Kreja: *Księga nazwisk ziemi gdańskiej*. Gdańsk 1998, s. 255.
- Malec 1971 – M. Malec: *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.
- Malec 1994 – M. Malec: *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*. Kraków 1994.
- NMP – *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*. Red. K. Rymut. T. II. Kraków 1997.
- NP – K. Rymut: *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*. T. I: A–K. Kraków 1999.
- SEM I – *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*. Red. A. Cieślikowa, M. Malec, K. Rymut. Cz. 1: *Odapelatywne nazwy osobowe*. Oprac. A. Cieślikowa. Kraków 2000.
- SEM VII – *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*. Red. A. Cieślikowa, M. Malec, K. Rymut. Cz. 7: *Rozwiązanie licznych zagadek staropolskiej antropimii*. Supplement. Red. A. Cieślikowa. Kraków 2002.

¹⁵ B. Walczak: *Z dziejów pewnego stereotypu nazewniczego (szlacheckie nazwiska na -ski, -cki)*. [W:] *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej*. Szczecin 1988, s. 275–287.

- SG – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. I–XV. Warszawa 1880–1902.
- SI – *Słownik imion*. Oprac. W. Janowska, A. Skarbek, B. Zbijowska, J. Zbiniowska. Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
- SNWP – *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*. Wyd. K. Rymut. T. X: U–Ż. Kraków 1994.
- SP – *Słownik prastowiański*. Red. F. Sławski. T. 1: A–B. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
- SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych*. Red. W. Taszycki. T. I–VI. Wrocław 1965–1983. T. VII: *Suplement*. Oprac. pod kier. M. Malec. Wrocław 1984–1987.
- UNMP – *Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce*. T. III: P–Ż. Warszawa 1982.

Summary

The surname *Walkuski* is ambiguous. Its formal structure allows theoretically for the division *Walk-uski* but this interpretation provokes objections because suffix *-uski* is compound, suffix *-us* / *-uś* / *-usz* is linking and creates hypocoristic and diminutive forms and suffix *-ski*, creates according to the model surnames pointing to places. The surname *Walkuski* could have been created by suffix *-ski* like surnames basing on the names of places from a personal name *Walkusz* derived by suffix *-usz* from *Walek* (Walenty) with a change of *l* to *ł*. Functions of the suffix *-ski* allow to link the etymology of the surname *Walkuski* with Pomeranian territorial names *Wolkusz*, in Podlasie, in Augustowski and Sokólski district. The Pomeranian territorial names are etymologically linked to the personal name *Walkusz*, as hypocoristic from the name *Walek* – *Walenty*. The Pomeranian territorial names of the town *Wolkusz* may be etymologically lined to the personal name *Wolkusz* derived from the name *Wolk* as ***v'lkъ*, pol. *wilk*, east slov. *wolk*. Linking the name *Walkuski* with place names *Walkusz* or *Wolkusz*, assumes that the family of Walkuscy came to Mazowsze and Łomża from Pomorze or Podlasie.